

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT MÜƏLLİMLƏRİNİN HAZIRLIĞINDA PEDAQOJİ TƏCRÜBƏNİN YERİ

**Oqtay ABBASOV,
ADU-nun dosenti**

Kadr hazırlığı bir sistemdir. Sistemin məzmununa biliklər, mənəvi keyfiyyətlər və bunların praktik fəaliyyətdə həyata keçirilməsi daxildir. Ənənəvi kadr hazırlığında biliklərin öyrədilməsi əsasən, təlim prosesində həyata keçirilirdi. Müstəqil işin böyük bir hissəsi mühazirədə və ya seminarlarda öyrədilmiş biliklərin möhkəmləndirilməsi zamanı baş verirdi. Bu isə tələbədə müstəqil düşüncə tərzinin formalaşdırılması üçün yetərli deyildi.

Müasir dövrdə, tələbəyönümlü təlimə üstünlük verildiyi zamanda isə müstəqil işlər həm məzmununa, həm də formasına görə genişlənilib, zənginləşib. Dünya təcrübəsində də təlimin müstəqil öyrənmə əsas götürülərək təşkili daha geniş yer tutur: tələbənin auditoriyadakı fəaliyyəti öyrənmə üzrə auditoriyadan-kənar fəaliyyətlə uzlaşdırılır, müstəqil öyrənməyə üstünlük verilir. Müəllim tələbəyə biliklərin verilməsindən daha çox bu bilikləri əldə etməyin yollarını öyrədir. Qısa şəkildə bu, “öyrənməni öyrətmək” məfhumu şəklində elmə daxil olub.

Müstəqil öyrənməyə getdikcə daha çox yer verilməsi hər şeydən əvvəl tələbələrin həyata daha yaxşı hazırlanmalarına, dünyagörüşlərinin praktik istiqamətli olmasına, əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlərdən müxtəlif situasiyalarda yaradıcılıqla istifadə etmələrinə şərait yaradır.

Pedaqoji prosesin bütün sahələrinin

nəticəsini göstərən fəaliyyət sahələrindən biri pedaqoji təcrübədir. Pedaqoji təcrübə təlim prosesində öyrənilən bilik, bacarıq və vərdişlərin real işdə necə tətbiq olunduğunu üzə çıxarır. Təkcə üzə çıxarmır, həm də müvafiq korrekte işi aparmağa, baş verən nöqsanların aradan qaldırılmasına imkan yaradır. Bu baxımdan demək olar ki, pedaqoji təcrübə həm də kadr hazırlığında görülmüş işlərin nə dərəcədə səmərəli olduğu barədə təsəvvür yaradır.

Müxtəlif dövrlərdə pedaqoji təcrübənin təşkili fərqli formalarda həyata keçirilib: bu fərq pedaqoji təcrübəyə ayrılan vaxtda, onun adlandırılmasında, pedaqoji təcrübə üçün nəzərdə tutulan saatların miqdarında, işin məzmununda özünü göstərib. Müəllim olmağa hazırlaşan tələbələr təhsil müddətində bir neçə dəfə pedaqoji təcrübədə iştirak ediblər. İlkin təcrübə, əsasən, birinci kurs tələbələri ilə təşkil olunurdu və “passiv təcrübə” adlanırdı. Adından göründüyü kimi, bu təcrübənin başlıca məqsədi “bələdləşmə” xarakterli olurdu və tələbələrin pedaqoji prosesdə baş verənləri müşahidəsi əsasında yerinə yetirilirdi. “Passiv təcrübə” çox çəkmirdi və zaman etibarını 1-2 həftədən ibarət olurdu. Təcrübədə fənn üzrə metodist iştirak etmirdi. Kömək və nəzarət pedaqoqla psixoloq tərəfindən həyata keçirilirdi. Belə təcrübədə tələbələr məktəbi, buradakı şagirdləri, baş verən

müsbət və mənfi halları müşahidə edərək öyrəndirilirdi.

Təcrübənin səmərəsi tələbələrin sonrakı kurslarda da “Passiv təcrübə”də olduqları məktəbə göndərilməsindən ciddi şəkildə asılı idi: tələbə həmin məktəbi, oradakı müəllim və şagird kollektivini, şagirdlərin valideynlərini müəyyən qədər tanıdıqlarından burada təcrübə keçmək həm maraqlı, həm də problemsiz və ya az problemlidir. Ona görə də ali məktəblərdə bu cəhətin nəzərə alınmasına xüsusi əhəmiyyət verildi. Sonrakı kurslarda tələbələr müxtəlif müddətli təcrübələrdə iştirak edirdilər. Artıq tələbələr pedaqoji təcrübədə müşahidəçi qismində deyil, bir növ məktəbin müəllimi kimi iştirak edir, dərslər deyir, müxtəlif tərbiyəvi tədbirlərin təşkilatçısı kimi məktəb həyatına daha yaxından bələd olurdular. Əsası isə şagirdlərlə sıx şəkildə ünsiyyət qura bilirdilər. Birinci kursda iştirak etdikləri “passiv” adlanan təcrübədən çıxarılan nəticələr tələbələrə yaxşı imkanlar açırdı.

İkinci və üçüncü kurslardakı təcrübənin səciyyəvi cəhəti bu idi ki, tələbələrə həm təlim işi, onların dərslər demələri, həm də təşkil etdikləri tədbirlər əsasən, aşağı siniflərdə aparılan işlərdən ibarət olurdu. İşin belə təşkilinin əhəmiyyəti nə idi? Hər şeydən əvvəl onda idi ki, əgər 2-ci, 3-cü və 4-cü kurs tələbələri aşağı kursda təcrübə keçdikləri məktəbdə olurdularsa, artıq burada əvvəllər təcrübə zamanı tanış olduqları şagirdlərlə (nəzərə alaq ki, tələbə artıq bu şagirdləri tanıyır) işləməli olurlar. Bu isə, şagird hətta yuxarı siniflərdə oxusa belə, bir-birlərini tanıdıqlarından ciddi çətinliklər yaranmır, rahat ünsiyyət qurmaq mümkün olurdu. Ünsiyyətin alındığı şəraitdə isə tələbənin həm dərsləri, həm də dərsləndənkənar

tədbirləri daha səmərəli təşkil edəcəyi şübhə yaratmır.

Təcrübənin başqa bir forması isə 1-ci kursdan başlayaraq tələbələrin təlim məşğələlərindən sonra təhkim olunduqları məktəblərə getməklə pedaqoji prosesin praktik məsələlərinin öyrədilməsi istiqamətində qurulurdu. Formasından asılı olmayaraq hər bir təcrübənin müsbət və mənfi cəhətləri vardır.

Hazırda pedaqoji təcrübənin belə bir formasına üstünlük verilir: tələbələr təhsilin bakalavr pilləsində pedaqoji təcrübədə bir dəfə iştirak edirlər. Dördüncü kursda təşkil olunan pedaqoji təcrübə son semestrədə olmaqla, 15 həftəlik bir dövrü (bir semestri) əhatə edir. Təcrübəçi tələbələrə təhsil aldıkları ali məktəbin bir metodisti, bir pedaqoqu və bir psixoloqu rəhbərlik edir. Metodist tələbənin yiyələndiyi ixtisas üzrə təcrübəli müəllimlərdən, məsələn, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərindən təyin olunur. Belə təcrübənin üstün cəhəti budur ki, tələbə nəzəri məsələləri təcrübədə tətbiq edəndən sonra yekun dövlət attestasiyasından keçirilir və nəticədə dövlət sənədi – diplom alır.

İxtisasdan asılı olaraq pedaqoji təcrübə üçün ümumi və fərqli cəhətləri vardır. Ümumi cəhətlər tələbənin pedaqoji proses üçün səciyyəvi cəhətlər üzrə işləri yerinə yetirməsi ilə bağlıdır. Hər bir tələbə təcrübə dövründə məktəblə tanış olur, dərsləndənkənar tədbirlər təşkil edir, idarəetmə məsələləri ilə bağlı məlumatlara yiyələnir. Bu proses iki istiqamətdə baş verir: tələbə həm məktəb işçiləri tərəfindən həyata keçirilən prosesləri izləyir, həm də özü belə işlərin təşkilatçısı kimi çıxış edir. Konkret məktəbdəki tələbələrə iş aparan pedaqoq təsdiq olunmuş plan əsasında onları məktəbdənkənar işlərlə (şagirdlərlə

dəsdənkənar tədbirlər keçirmək, pedaqoji şüaranın işi, şagird icimai təşkilatlarının fəaliyyəti, valideynlərlə tanışlıq və söhbətlər, istedadlı şagirdlərlə, həmçinin geridə qalan şagirdlərlə əlavə məşğul olmaq, direktorun, onun müavinlərinin, kitabxana rəhbərinin, məktəb psixoloqunun, məktəb həkiminin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə tanışlıq və s.) tanış edir. Özü də tanışlıq praktik səciyyəli olur: tələbə təhkim olunduğu sinifdə yuxarıda göstərilən işləri həyata keçirir.

Psixoloq da kafedrada hazırlanmış plan əsasında öz işini təşkil edir. Təlimin və tərbiyənin psixoloji məsələləri üzrə iş aparır və belə işlərin tələbələr tərəfindən müstəqil şəkildə yerinə yetirilməsinə imkan yaradır. Dərsin psixoloji təhlili, şagirdlərlə, məktəb kollektivi ilə, valideynlərlə səmərəli ünsiyyət qurmağın əhəmiyyəti barədə işlər, tələbələrin təhkim olunduqları sinif şagirdlərinin dərslərə, imtahanlara hazırlığının psixoloji cəhətləri də psixoloqa aid fəaliyyət sahələrindən sayılır. Yazıda ayrılıqda bəhs olunsada, realıqda pedaqoji təcrübə pedaqoqun, psixoloqun, metodistin, məktəb rəhbərliyinin və müəllimlərin birgə fəaliyyəti ilə səmərəli nəticə verə bilər. Təcrübəli məktəb rəhbərləri belə əlbir fəaliyyətin faydasını bildiklərindən tələbələrə lazımı şərait yaradır, onların istənilən müəllimin dərslərində iştirakına imkan verirlər.

Sual meydana çıxır: məsələn, tutaq ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi olacaq tələbələrin riyaziyyat, biologiya və s. tədris edən müəllimlərin dərslərində iştirakının əhəmiyyəti nədir, buna nə ehtiyac var? Təcrübə göstərir ki, buna çox ciddi ehtiyac var. Birincisi ona görə ki, məktəbdə öz qabaqcıl təcrübəsi ilə tanınan digər fənləri tədris edən müəllimlərin iş metodları ilə tanışlıq tələbələrə daha fəal olmağa, öz dərslərində

bu təcrübəni tətbiq etməyə imkan açır. İkincisi, hesab edirik ki, bu günün tələbəsi ömrü boyu ancaq müəllim kimi fəaliyyət göstərməyəcək, məktəbdə müxtəlif vəzifələrdə (direktor, direktor müavini, fənn metodbirləşmə rəhbəri və s.) işləmək zərurəti qarşısında qalacaqlar. Belə vəzifələrdə çalışanların mühüm vəzifələrindən birinin müxtəlif fənlər üzrə dərslərdə iştirak və bu dərslərin təhlil olmasını nəzərə alanda məsələnin mahiyyəti aydın olur: tələbə hələ pedaqoji təcrübə dövründə ancaq ixtisası üzrə dərsləri deyil, digərlərini də dinləməyi və təhli etməyi öyrənməlidir!

Fərqli cəhətlər isə ixtisasla bağlıdır. Tələbə təhsil aldığı ixtisas üzrə dərslər təşkil edir. Bu dərslərin bəziləri sınaq dərsləri hesab olunur və nəticə qiymətləndirilir. Sınaq dərslərinə tələbə fənn müəlliminin, təhsil aldığı ali məktəbdən təhkim olunmuş metodistin, pedaqoqun və psixoloqun rəhbərliyi ilə əvvəlcədən hazırlaşır. Sınaq dərslərində də həmin şəxslərin iştirakı vacib sayılır. Lakin pedaqoji təcrübə ilə bağlı fəaliyyətin öyrənilməsi göstərdi ki, tələbələr təkcə sınaq dərsləri deməklə kifayətlənmir, məktəb müəllimlərini əvəz edərək əlavə dərslər də deyirlər. Əlavə dərslər bir qayda olaraq məktəbin hər hansı müəllimini əvəz etmək zərurətindən yarandığından, tələbənin həmin dərslərə hazırlaşmaq imkanı olmur. Adətən, belə dərslərdə digər şəxslər (metodist, fənn müəllimi, psixoloq, pedaqoq) iştirak etmirlər və tələbə tam sərbəst şəkildə dərsləri təşkil edir.

Tələbələrin sınaq dərslərindən əlavə dərslər demələrinə münasibət birmənalı deyil. Bəzi fikirlər tələbələrin təcrübəli mütəxəssislərdən heç olmasa birinin iştirak etmədiyini sinifdə sərbəst şəkildə dərslər demələrinin əleyhinədir. Onlar tələbə ilə şagirdlər arasında yarana biləcək hər hansı

münəqişəni əsas gətirərək fikirlərini əsaslandırmağa çalışırlar. Lakin, fikrimizcə, tələbə sərbəst şəkildə dərslər deməyə elə təcrübə dövründən başlamalıdır. Bu halda irəli sürülən başlıca tələb tələbənin dərslər deyəcəyi sinfi yaxşı tanıması ilə bağlıdır. Bu da pedaqoji təcrübənin təşkili ilə əlaqədar məsələləri (bakalavr dövründə tələbənin pedaqoji təcrübədə neçə dəfə iştirak etməsi) bir daha nəzərdən keçirmək zərurətini yaradır.

İxtisas üzrə tələbələrin dərslərə hazırlaşmaları müəyyən mərhələlərdən keçir. Bu hazırlığa adətən, metodist rəhbərlik edir. Lakin hesab edirik ki, bu mürəkkəb və məsuliyyətli işi ancaq metodistlə məhdudlaşdırmaq olmaz. Pedaqoq, psixoloq, fənn müəllimi, sinif rəhbəri, fənn metodbirləşmə rəhbəri də tələbənin dərslərə hazırlaşmasına kömək göstərməlidir. Pedaqoqun bu sahədə əsas işi təlimin başlıca vəzifələri ilə bağlıdır. Pedaqoq tələbəyə dərslər ancaq bilik verməkdən ibarət olmadığını bir daha xatırlatmalıdır. Əks halda tələbə dərslərə əsas diqqəti təhsilləndirici vəzifəyə, bilik verməyə yönəldir, öyrənilən mövzunun şagirdlərdə müxtəlif mənəvi keyfiyyətlərin yaradılmasındakı imkanlarından istifadə etmir. Aydındır ki, ancaq bilik verən, amma tərbiyə etməyən dərslər yaxşı dərslər kimi qiymətləndirmək olmaz. Təcrübə göstərir ki, pedaqoq tələbələrə lazımı iş apardıqda onlar tərbiyələndirici imkanlardan istifadə edə bilər, dərslərində bu sahədə iş aparırlar.

Psixoloqun işi isə tələbəni dərslərə psixoloji cəhətdən hazırlaması ilə bağlıdır. Bura iki məsələ daxildir: 1. Tələbənin dərslərə gərginləşməsinə səbəb ola biləcək məsələlər barədə söhbət aparmaq, belə situasiyalarda onu aradan qaldırmağın yollarını izah etmək. 2. Tələbəni dərslərə şagirdlərin psixoloji qüvvələrini inkişaf

etdirməyin əhəmiyyətinə inandırmaq. İkinci cəhət daha önəmlidir. Hər bir dərslər az və ya çox dərəcədə, ancaq mütləq şəkildə, şagirdlərin psixoloji qüvvələrini, iradələrini, diqqətlərini, hafizələrini, nitq qabiliyyətlərini və s. inkişaf etdirməlidir. Bunu psixoloq tələbəyə bir daha xatırlatdıqda, tələbə məmnuniyyətlə dərslərə həmin vəzifəni yerinə yetirmək üçün səy göstərir.

Məktəb rəhbərlərinin, fənn müəllimlərinin, metodbirləşmə rəhbərlərinin əsas vəzifələrinə isə tələbənin dərsləri üçün əlverişli şərait yaratmaq (əyani vasitələrin əldə edilməsi, İKT qurğularının saz vəziyyətdə olması, siniflə tanışlığa şəraitin yaradılması, şagirdlərə təcrübəçi müəllim haqqında məlumat verilməsi və s.) daxildir.

Fikrimizcə, pedaqoji təcrübədə tələbələrin ixtisasları üzrə təhsilin məzmunu ilə tanış olmaları da vacib məsələlərdəndir. Nə üçün? Ona görə ki, tələbə, sabahın müəllimi konkret şəkildə ixtisası üzrə təhsilin məzmunu ilə tanış olmadıqda müəyyən nöqsanlar meydana çıxır. Tələbə hər hansı mövzu üzrə dərslər keçərkən konkret sinifdə "Nə öyrədilməlidir?" sualına cavab tapmadığından ali məktəbdə mövzu ilə bağlı mənimsədiklərinin hamısını şagirdlərə çatdırmaq istəyir ki, nəticədə qarşıya qoyulmuş hədəfə çatı bilmir.

Tələbə dərslərinin səmərəsi dərslərə iştirak edənlərdən də ciddi şəkildə asılıdır. Təcrübəçi onun dərslərində təkcə metodistin deyil, pedaqoqun, psixoloqun, məktəb rəhbərlərinin iştirakını biləndə dərslərə daha məsuliyyətlə yanaşır. Bu cəhətdən bir konkret nümunə gətirməyi faydalı sayıram:

Məktəb-Bakı, Nərimanov rayonu şəhid Bəhruz Sultanov adına tam orta məktəb.

1. Sinif- 6 a

2. Müəllim-Ülkər Bəxtiyarlı (Azərbaycan Dillər Universitetinin filologiya fakültəsinin 4-cü kurs tələbəsi)

3. Fənn- Ədəbiyyat

4. Keçmiş mövzu-“Ana maral” əfsanəsi

5. Yeni mövzu: C.Novruz, Mən anamı günəşlə bir tuturam

6. Jurnal üzrə şagirdlərin sayı-22

7. Dərsdə iştirak edirdi- filologiya və ingilis dili fakültələrinin 7 tələbəsi, məktəbin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktroru Rəhman Hacıyev, Azərbaycan dili və ədəbiyyat üzrə metodbirləşmənin rəhbəri Firayə Kərimova, fənn müəllimi Sevil Əlizadə, metodist Aida İbrahimova və bu sətirlərin müəllifi.

Dərsin gedişi (qısa şəkildə verilir): Tələbə keçmiş mövzu üzrə iş aparır. Monitorada B.Vahabzadənin ifasında “Ana” şeiri səsləndirilir. Sinfə mənalı bir sükut çökür. Hamı diqqətlə qulaq asır. Şeir bitəndən sonra alqış səsləri eşidilir. Canlanma yaranır. Şagirdlərin “Əfsanə nədir?”, “Əfsanənin neçə növü var?”, “Əfsanənin obrazları hansılardır?” kimi suallara cavabları eşidilir. Baş obrazın X.Natəvan olduğu aydınlaşdırıldıqdan sonra şairə haqqında video çarx nümayiş etdirilir. Yeni mövzu üzərində iş aparılır. Hər iki mövzunun oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə müəllim-tələbə tərəfindən hazırlanmış kartoçkalar şagirdlərə paylanır. Anaya məhəbbət tərbiyəsi üzrə iş aparan Ülkər Bəxtiyarlı bu mövzunun dünya ədəbiyyatında, eləcə də doğma ədəbiyyatımızda geniş yer tutduğunun təsadüfi olmadığını şagirdlərə deyir. Müəllim-tələbənin şagirdlərin diqqətinin səfərbər edilməsi üzrə apardığı işlər, nitqlərinin səlisliyinə ciddi fikir

verməsi, mətnin bədii ifadə vasitələri ilə zənginləşdirilərək obrazlı və emosional şəkildə ifadə olunması, ideyanın müəyyənləşdirilərək səciyyələndirilməsi yolu ilə standartlara əməl etməsi tələbənin gələcəkdə yaxşı bir müəllim olacağını göstərir.

Dərs başa çatandan sonra təhlil aparıldı. Əvvəlcə Ü.Bəxtiyarlı öz dərsi barədə məlumat verdi. Qarşıya qoyulmuş məqsədə nə dərəcədə nail olduğunu söylədi. Dərsdə iştirak etmiş tələbələr də fikirlərini bildirdilər. Məktəbin direktorunun, fənn müəlliminin, fənn üzrə metodbirləşmə rəhbərinin dinlədikləri dərs haqqında fikirləri xüsusilə maraq doğurdu. Sonda metodist Aida İbrahimova müzakirələri yekunlaşdırdı və ilk sınaq kimi tələbənin dərsini yüksək qiymətləndirdi.

Yazılanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, pedaqoji təcrübə müəllim hazırlığının mühüm vasitəsidir və bu vasitə ali məktəblə yanaşı, tələbələrin təcrübə keçdikləri məktəbin pedaqoji kollektivinin münasibətindən də ciddi asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. N.Kazımov. *Bakalavr səviyyəsində pedaqoji təcrübəyə dair: "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1988 № 2, s. 15-20.*

2. S.Hüseynoğlu, *Yeni təlimi yanaşmalar: texnologiya və metodika. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalı, 2010 № 4, s. 21-31.*

3. O.Abbasov. *Təhsilin idarə olunması. Bakı, "MM-S" müəssisəsi-2016.*

4. F.Yusifov. *Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2017.*

5. A.Xəlilova. *Dərsdə yeni təlim texnologiyalarının seçilməsi və tətbiqi. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalı, 2011 № 3.*